

Ante Mateljan

UMJETNOST KAO KREPOST?

F. Prcela – V. Kusin (ur.), *Sumnja kao krepost*. Dijalog teologije i umjetnosti. Razgovor teologa Ivana Šaška i slikara Dimitrija Popovića, Dominikanska naklada Istina, Zagreb 2003., 110 str.

Moram na početku ispovjediti osjećaje koji su se u meni probudili tijekom čitanja teksta i razmišljanja nad njim. Prvi je osjećaj da između, ili pak iznad umjetnika i teologa koji razgovaraju, odnosno odgovaraju na pitanja, nevidljivo stoji onaj o kome, barem uključno, govore: Isus Krist. On je onaj nenacrtani okvir u koji je smještena umjetnikova slika, on je onaj prikriti i bliski kojemu se teolog u svojem traženju i slutnji neprestano okreće. Drugi je osjećaj da je ova knjiga odraz trenutka traženja, nastojanja, truda, i nadasve velike muke, pa i nesnalaženja. Stoga ovo nije samo razgovor o teologiji liturgije i o umjetnosti Dimitrija Popovića, nego mnogo više! I hvala Bogu da je tako.

1. NASLOV

Dopustite mi da to što rekoh ilustriram već počevši od naslova: *Sumnja kao krepost*. Doista intrigantan naslov. Dobar za privlačenje pogleda. Ali i vrlo dvojben. Zašto? Jer bi iza njega trebao stajati upitnik, čini mi se! Teološki sumnja nije krepost. Ako se misli u prenesenom značenju, onda to može biti traženje, otvorenost slutnji i nadnaravnome, o čemu je riječ u ovom razgovoru. Sumnja je vrlo određena kategorija, suprotstavljena povjerenju... i može biti muka velika, strašna, ali krepost?! Očito su je autori razumjeli kao "kreativnu radoznalost i potvrdu interesa za drugoga" (str. 9)... eto – tek na naslovu, a već nesporazum!

No, ostavimo malo naslov po strani. Ovo je neobična knjiga, kako po nastanku, tako i po sadržaju. Ovakvih knjiga na hrvatskom jeziku nemamo. A trebaju nam. Radi bistrenja i radi jasnoće oko same umjetnosti i oko teologije. Još više, radi jasnoće oko čovjeka,

stvorenoga i sustvaratelja. Potrebna nam je da ne izgubimo smisao za ljudsku avanturu. Zanimljivo je ono što priređivač konstatira: “Upuštanje religije u diskusiju s umjetnošću moderne jest pustolovina na koju se usudilo otisnuti jedino kršćanstvo” (F. Prcela, *Uvod*, str. 7).

2. “TRANSCEDENTNI TITRAJ”

Ako umjetničko stvaralaštvo, prema riječima Ivana Pavla II., sadrži “transcendentalni titraj”, odnosno “religiozni potencijal koji je neotkriven i neiskorišten” (str. 8), ako je umjetnički poziv, kako je papa naglasio u svojem pismu umjetnicima 1999., “poziv na otajstvo”, onda je dijalog umjetnosti i teologije doista neophodno potreban.

Ali, jedno je potreba a drugo provedba. Teolog Ivan Šaško precizira: “Za povezanost teologije i umjetnosti treba stvoriti stvarni prostor dijaloga ili – rečeno crkvenim jezikom – služenja Crkvi” (str. 53). Pošavši od te tvrdnje zagazili su, i on i Dimitrije Popović u probleme.. Za teologa je prostor povezanosti teologije i umjetnosti služenje Crkvi, a za umjetnika? Osjeća li se on ne samo ograničen, nego i ugrožen takvim stavom? Teolog je svjestan da to “služenje Crkvi” ne određuje je li nešto umjetničko djelo ili ne, nego je li prikladno za bogoslužje – je li upravlja Bogu ili ne, i to mu je kriterij odabira!

3. MJERA ZA UMJETNOST

Razgovor o odnosu umjetnosti i teologije izložen je u oko 14 tema (pomislih da je to nekako 14 postaja križnog puta) uz *Uvod* i *Predgovor* (V. Kusin, *Put do novog zajedništva*, str. 11-14), u kojem stoji: “Teolozi ne prepoznaju umjetnost, a umjetnici premalo znaju o teologiji i liturgiji s kojima bi trebali biti u suglasju. Dijalog je, dakle, potreban” (str. 13). Slažući se s tom tvrdnjom valja znati da kršćanska teologija i liturgija imaju svoj temelj i svoju jasno određenu uporišnu točku. Mjera kršćanske teologije i liturgije je, jednostavno rečeno, osoba Isusa Krista. Na način vjere Crkve.

A ima li umjetnost svoju jasnu referentnu točku? I je li moguće razgovarati ako je nema ili ako je proizvoljna? Odnosno, postoji li mjera za “mjerenje umjetnosti”? Je li to čovjek, osoba? I koja je mjera samog čovjeka? Je li to dobro? Je li to istina? Je li to ljepota?

Razgovor se, u ovoj knjizi, vodi uglavnom oko estetike i oko shvaćanja svrhe umjetnosti u kršćanstvu. Međutim, tek dotaknutoj temi možebitne "osloboditeljske funkcije umjetnosti" nedostaje širi kontekst, koji je samo nekoliko puta obazrivo usput spomenut, a to je odnos umjetnosti i istine. Pisane i malim i velikim slovom.

4. NESPORAZUMI: UMJETNOST I DEKONSTRUKCIJA SVETOGA

"Najveći nesporazumi nastaju u trenutku kada i umjetnici pretendiraju biti eksplicitni teolozi, bez potrebe definiranja pojmova", veli Šaško (str. 15). Od te boljke boluju i neki izričaji Dimitrija Popovića, kako u tumačenju vlastitih slika, tako i skandaloznih slučajeva (poput Raspeća Renata Guttusa s golom Marijom Magdalenom), na koje je Crkva – po njegovu mišljenju srećom – postala "konačno tolerantna".

Očit je problem – u ovom dijalogu – težnja za apsolutiziranjem umjetnosti. Pitanje glasi: Što je prije, dobro ili umjetnost? Je li umjetnost dobra samo zato što je umjetnost? Makar je u filozofskom smislu dobro sve što jest, očito smo se odmakli od razloga života. A ajme životu kad umjetnost postane važnija od njega samoga!

Ne upuštajući se u raspravu oko pitanja je li doista prostor umjetnosti Velika subota, svjesna grozote Velikog petka i sva napregnuta nadom iščekivanja Svjetla uskrsne zore (usp. str. 18), ne mogu se oteti dojmu da se jednostavno prihvaća normalnom činjenica da takozvane suvremene umjetnosti bitno pridonose dekonstrukciji svetoga.

5. VELIKI UMJETNICI I SVETO

Na Dimitrijevo pitanje: "Zašto se mnoga sakralna djela velikih umjetnika, poput Dalijevih, ne nalaze u crkvama nego u galerijskim i muzejskim prostorima?", Šaško je tek dijelom odgovorio. Čini mi se da im nije mjesto u crkvi jer to jednostavno nisu sakralna djela. Ona samo odišu nekim duhovnim supstratom, ali ne Kristovim duhom. Jer, bit je u sljedećem: kršćansko sakralno je ono što upućuje Bogu, i to Bogu po Isusu Kristu, koji nije mit nego osoba. Prava, konkretna, živa osoba. I još k tome, vjera nije tek doživljaj, nego osobni odnos s objektivnim utemeljenjem.

Uz sve pohvale i kritike na račun Crkve kao mecene umjetnosti, ali koja također nije znala niti pravo zna čuvati svoje

umjetničko blago..., (usp. str. 31), razgovornici se slažu da Crkva treba umjetnost kao jedan od načina ljudskog izraza i iskaza. Tako, kao što je i sama teologija “umjetničko mjesto” (str. 35), i sama umjetnost ostaje “teološko mjesto”.

Dimitrije se, u tumačenju svoje “anatomije Krista” poziva na pavlovski “mysterium Corporis Christi”, ali ga – koliko god njegove slike bile stvarne – interpretira na nestvaran način. Možda su mu zato slike tako strašno mrtve? Njegov je pristup mitološki (mada ga on voli zvati mističnim), u kojem su otvorena sva čula, ali mu nije ni na kraj pameti da svojom “anatomijom Krista” bude “u službi Crkve kao zajednice vjernika”. Zato je i u razgovoru u neprestanom raskoraku s teologijom koja, “prema načelu Utjelovljenja, pomaže Crkvi da istinu Isusa Krista prenosi u svaku kulturu, da evangelizira kulturu” (str. 41).

6. ISKRENOST

Treba pozdraviti iskrenost sugovornika. Upečatljiva je Dimitrijeva iskrenost: “Niti sam dobio narudžbu od Crkve niti mi je primarni cilj bio da neko od mojih djela sakralne tematike bude izloženo u određenome crkvenom prostoru... moje bavljenje motivom Kristova stradanja nije potaknuto praktičnom nego duhovnom potrebom” (str. 45). I dok se on, u stvaralačkom činu odvaja od svijeta, teolog se okreće konkretnom svijetu, čovjeku, ljudima, kojima “progovara” o otajstvu. (Za umjetnika progovara njegovo djelo...). Zato je, veli Dimitrije “umjetnik u odnosu na teologa i njegov homiletski, praktični rad vrsta mistika. On osjeća transcendentnost pojavnoga i izražava ga vlastitim umjetničkim postupkom” (Dimitrije, str. 48). Dosljednost u takvom nastojanju mora se Dimitriju iskreno priznati. Ali to još uvijek ne znači da se kod njega radi o kršćanskoj mistici!

Naime, Dimitrijevo pretapanje kršćanskih, kristoloških tema u tkanje postmoderne, unatoč samim umjetnikovim razlaganjima, izražava drugačiji tip religioznosti. Iščitava se to, na primjer, i iz pozivanja na Renanovu misao: “Isus je osnovao savršenu religiju koja ništa ne isključuje i koja ne određuje ništa osim osjećaja. Kristovi simboli nisu utvrđene dogme, to su slike podložne neopredijeljenim tumačenjima. Ma kakve bile preobrazbe dogme, Isus će u religiji ostati tvorac čistog osjećaja” (str. 36). Slažem se sa Šaškom koji, kao teolog, ne može prihvatiti takvo tumačenje, u kojemu “više obvezuje dramatičnost događaja i doživljaja od navještaja spasenja” (str. 75).

7. PRED “ANATOMIJOM KRISTA”

Nažalost, ni jednu od ovih slika, osim možda Raspeća iz 1986., ne bih stavio tamo, gdje se susrećem sa svojim Bogom. Mada “unakaženo ljudsko tijelo u kojem je prebivao Bog i njegovo žrtvovanje” (Dimitrije, str. 61) iznosi viziju tragike ljudske egzistencije, ove slike doista izražavaju upravo ono na što se Dimitrije, navodeći Junga, poziva, a to je izvjesna “dihotomija Boga” (str. 62). Samo, nije li upravo konkretan križ Kristov nadilazak te “dihotomije”, tog skandala patnje, zla, stradanja i smrti?

Čudan je osjećaj koji u meni izazivaju ove slike “anatomije Krista”: privlačnost minuciozno razrađene jeze i snažan sjaj tame! I sve to, iz nekog drugog kuta. Ja bih, stoga, ovaj ciklus nazvao ne “anatomija Krista” nego “strah od očiju”!

Dimitrije ima neobičnih ideja. Na primjer, veli on: “Kada govorim o crkvi kao objektu, spomenuo bih da sam, još onda kad sam mislio da ću studirati arhitekturu, namjeravao napraviti idejni projekt crkve koja bi bila u obliku Kristova tijela (Corpus Mysticum) koje leži raširenih ruku, u formi križa. Unutrašnjost njegova tijela bila bi, sukladno anatomiji, razrađena u sakralne interijere sa svim svojim simboličkim i funkcionalnim sadržajima – oltarima, glavnim brodom, kapelom, krstionicom itd.” (str. 78.) Ima u njega i drugih neobičnih zahvata, kao unošenje fetusa u prikaz Raspeća (usp. str. 84), što je možda na spomenutoj liniji Renata Guttusa.

No, vratimo se kršćanskoj teologiji. Dimitrije se neprestano poziva na kršćanski simbolizam, a “kad se radi o simbolu u kršćanskome govoru, tada nije dopustivo zaboraviti da je najveći simbol Boga Isus Krist ili, kako kaže Sveto pismo, ‘on je slika Boga nevidljivoga’” (Šaško, str. 88). Što pak reći o umjetnosti koja je u svom traženju transcendentnoga zanemarila kršćansku specifičnost kristološke objave i teandričnosti (usp. str. 89)? Teologija bi sebe izdala kad na to ne bi jasno upozorila. Pa i u ovom slučaju!

8. I NA KRAJU

Konačno, usuđujem se formulirati iskaz od kojeg se mnogim modernim teoretičarima umjetnosti diže kosa na glavi: Nije pitanje treba li nam umjetnost, nego kakva nam umjetnost treba. I odgovaram: dobra! Sukladna s Dobrom i Dobrim. Koji je Istina i Ljepota ujedno. Kao što ima teologije koja je isprazna, tako ima umjetnosti koja je ružna, pa čak i zla! A doista je na neki način vrhunska. Poput inteligencije, koja ne znači ništa dok se ne ostvari.

A ostvaruje se po ljudskom činu, na dobro ili na zlo. Dakle, čini mi se da ovaj razgovor ipak, mada skrovito, konačno vodi pravoj temi. O kojoj imaju što reći i umjetnik i teolog. Kao umjetnik i teolog. I kao ljudi.

Na kraju se možda nismo puno makli od početnog pitanja: Što je umjetnost i koja joj je svrha? Što je ljepota? Možda i ne znam, ali sigurno znam da je lijep onaj koga volim. I stoga mi je iskreno žao što je u ovom razgovoru zaobiđena ljubav. A kakva je to umjetnost bez ljubavi? Nikakva! A kakva je to teologija bez ljubavi! Ajme!.. Teolog razlaže, umjetnik izlaže, a konačna svrha nije niti razumjeti, niti doživjeti, nego biti. A biti se ne može drugačije nego ljubeći! Jer jedino je ljubav jača od smrti. Na kraju ne ostaje ni umjetnost, niti teologija. Samo ljubav!